

Předpoklady pro sjednocení Evropy podle jedné filosofické diagnózy

Jiří Vaněk¹

V době, kdy dochází k právnímu a politickému včleňování jednotlivých evropských zemí do kontinentální integrace, je zvláště aktuální připomenout koncepci jednoho španělského filosofa, jenž svými názory stvrdil, jak filosofie vskutku může být prorocká a že zdaleka neplatí pokaždé Hegelovo tvrzení o Minervině sově, jež „vzlétá až za soumraku“. Tímto filosofem byl Španěl **José Ortega y Gasset** (1883 – 1955), z jehož díla se stavu evropské společnosti a jejího scelení týká především proslulá *Vzpoura davů* z r. 1930 a úvahy formulované mezi lety 1949 a 1951, vydané i u nás pod názvem *Evropa a idea národa*.

Ortegův prozřetelný vhled do evropské situace 20. století má přinejmenším trojí myšlenkovou polohu: jako vyhraněná **diagnóza** stavu vzniknuvšího historickým vývojem, jako **varování** pro budoucnost a posléze jako **nabídka perspektivy**.

Diagnóza tvrdí, že „žijeme pod brutální vládou davů“², přičemž pod pojmem davu nemá Ortega na mysli sociologicky nižší společenské vrstvy, nýbrž průměrného člověka, jenž s veškerou svou početní převahou se vyskytuje na všech úrovních a v kterémkoli okruhu společenské struktury: „uvnitř každé sociální třídy je autentický dav a elitní menšina“.³ Pojem davu v tomto smyslu není jen označením popisným, nýbrž hodnotovou kvalifikací. Davový člověk je ten, jenž se odvolává jen na sebe sama a cítí se dokonalým, se sebou zcela spokojeným, nemá potřebu přesahovat dosažený stav. Představuje omezení na okamžitou praxi bez jejího zahrnutí do obecnějšího rozměru lidského života, tedy ulpění na takové podobě techniky, jež fakticky přezírá teorii a své vlastní základy překračující každý bezprostřední praktický úkon, což paradoxně znamená spočinutí života v povšechných abstrakcích bez opravdovosti (autenticity). Je to chatrné poshovění v pseudoduchovním provizoriu, než přijde definitivní konec.

To vše má osudné následky pro lidskou společnost, neboť upadá úsilí o kvalitu, kultivaci, o dosažení hodnot, jež vymaňují člověka z amorfnosti tím, že při snaze o jejich vytvoření a rozvíjení získává myšlení, cítění i jednání smysluplnou obsažnost a nabývá neméně důležité vytříbené formy, což obojí pospolu v jádru reprezentuje lidskou kulturu. Ve dvacátém století zaplavily společenské prostory stáda povrchních ledabylců, kteří vše relativizují a jimž je cizí pokora před principy, zaručujícími možnosti lidské svobody. Lidskému životu dává konzistenci a smysl určitý přijatý řád, k němuž náleží i vědomí míry svých kompetencí a mezí. Již v první třetině dvacátého století se však (jako dědictví civilizačních proměn předchozího, 19. věku) na jedné straně nebyvale rozrostl počet těch, kteří se zabývají specializovanými činnostmi, na nichž vývoj společnosti záleží především, na straně druhé ovšem i tito lidé přijímají psychologii a životní postoj davového člověka. Ortegova diagnóza moderního „specialisty“ je zvláště hodna obšírnější citace:

1 Doc. PhDr. Jiří Vaněk, CSc., Katedra filosofie Fakulty informatiky a statistiky VŠE.

2 Ortega y Gasset, José: *Vzpoura davů*. Praha, Naše vojsko, 1993, s. 41.

3 Tamtéž, s. 39.

„V politice, umění, ve společenských otázkách i v ostatních vědních oborech zaujímá stanoviska primitivní, stanoviska omezeněckova; ale zaujme je energicky a nadutě, aniž by si připouštěl – a v tom je paradox – mínění specialistů těchto oborů. Tím, že ho civilizace specializovala, učinila ho hermetickým a spokojeným ve své omezenosti; tento vnitřní pocit moci a vlády ho však stále pudí k tomu, aby se snažil nabýt vrchu i mimo svou specializaci. Z toho plyne, že i v tomto případě, představujícím maximum kvalifikovaného člověka – specializaci, a proto pravý opak davovosti – se bude téměř ve všech oblastech života chovat bez vší kvalifikace, tedy jako bytost davová.... Všichni můžeme být svědky hlouposti, s níž ‚muži vědy‘ – a mezi nimi ovšem lékaři, inženýři, finančníci, profesori atd. – myslí, posuzují a jednají v politice, umění, náboženství a obecných otázkách života a světa. Vlastnost ‚neposlušchat‘, nepodřizovat se vyšším instancím, kterou jsem několikrát předvedl jako rys vyznačující davového člověka, dosahuje vrcholu právě u těchto částečně kvalifikovaných lidí. Symbolizují a z velké části i představují dnešní nadvládu davů a jejich barbarství je nejbezprostřednější příčinou evropské demoralizace.“⁴

Demoralizace znamená nepochybně úpadek, nicméně Ortega odmítá stanovisko (často již do jeho doby opakované), že v rozkladu se nachází celý evropský svět. To, co se stalo pokleslým, není kultura Evropy, nýbrž organizace společnosti „podle národů“.⁵ Tak jako jednotlivec má přijmout životní cíl, jenž dá jeho existenci smysl a tvar a nepřipustí, aby zbahněla v rozmělněnosti, v pouhém sebestředném hledání konzumních požitků bez zvolených závazků a nároků na sebe sama, což je cestou k rozbředlé identitě a vektorem rozpadu, stejně i národ stvrzuje svou totožnost toliko programem zaměřeným do budoucnosti. Společenské celky jsou sice utvářeny společnými tradicemi, ty však jsou živé jen ve službě zítřku.

Ortega výslovně nahlíží na národ analogicky jako na lidskou personalitu, **ve skupinové identitě spatřuje obdobu identity individuálního subjektu**: „*národ je intimita v homologic-kém smyslu, jako je jí osoba*.“⁶ A tak nejen lidský jedinec, ale i národní celek je určován tím, jak naloží s výsledky své dosavadní existence: „člověk, jeho osoba nebo jeho společenství je vždycky rovnici mezi *setrvačným bytím* – to jest bytím receptivním, tradičním – a *bytím agilním* – to jest bytím podnikavým, čelícím problémům.“⁷ V Ortegově pojetí se dokonce často užívané charakteristiky národního celku, jako je příbuzenství, obývané území a společný jazyk, převrací z předpokladů v následek. Filosof v této souvislosti poukazuje k tomu, jak se utvářela jazyková jednota kupř. ve Francii v důsledku politické vůle k sjednocení. „Charakteristické pro ideu Národa je... to, že všechny tyto formy setrvačného života se rozvíjely a obohacovaly, až vytvořily *ucelený způsob, jak být člověkem*. Být Angličanem, Francouzem nebo Španělem znamená být *celistvě člověkem* po anglickém, francouzském nebo španělském způsobu.“⁸ **Národ je tudíž především výslednicí úsilí o ucelený způsob, jak být člověkem tím či oním specifickým způsobem.**

Člověk je podle Ortegy ve shodě s existenciálním pojetím bytost vymykající se definitivnímu vymezení, napřena do budoucnosti, aktivně se přetvářející. To platí rovněž o národním společenství, jež je v prvé řadě programem. Už Václav Černý⁹ upozornil, že v tomto ohledu je Ortega blízký českému filosofovi Emanuelu Rádlvi, jenž ve svých spi-

4 Tamtéž, s. 91.

5 Tamtéž, s. 53.

6 Ortega y Gasset, José: *Evropa a idea Národa*. Praha, Mladá fronta, 1993, s. 87.

7 Tamtéž, s. 56.

8 Tamtéž, s. 57.

9 Viz Černý, Václav: José Ortega y Gasset, in: *týž: Tvorba a osobnost, I*. Praha, Odeon, 1992, s. 374.

sech, kupř. v knihách *Válka Čechů s Němci* (1928) nebo *Národnost jako vědecký problém* (1929), se v protikladu ke koncepci „národního státu“, „daného antropologicky, rasově, jazykově, vůbec pozitivisticky“¹⁰ přiklání k chápání národa jako svobodně ustanoveného úkolu (tedy nikoli hotově určeného uvedenými podmínkami), jenž se ovšem nestane samoučelem, nýbrž bude směřovat k lidským hodnotám vyšším. V pojmu „národního státu“ naopak „národ tu svým cílem nepřerůstá sám sebe a jeho základem je koneckonců jen egoismus, shlížení se v sobě samém“.¹¹ Rádl takto souběžně zformuloval v hlavních rysech vskutku obdobný koncept národa jako Ortega, jenž však ještě z této pozice poukázal k žádoucí budoucnosti Evropy.

Ortegova filosofická optika přitom odhaluje **dvojaké postavení státu ve vztahu k národu**. Národ se podle Ortegy „plně a vlastně stává Národem, dokáže-li být Státem.“¹² Avšak stát, jenž má společnosti sloužit, tíhne k tomu, aby ji ovládl: „Kostra pohlcuje tělo, jímž je pokryta. Lešení se převrací ve vlastníka a držitele domu.“¹³ Ortega zároveň ví, jak se tomuto zbytnění státního aparátu bránit: hlásí se k tradici evropského liberalismu, přičemž se staví kriticky ke kolektivistickému vyústění liberální teorie typu Johna Sturta Milla nebo Herberta Spencera, obětujícímu zájem individua sociálnímu celku.¹⁴ Pojetí, k němuž se hlásí, pak vystihuje takto: „Liberalismus je právně politický princip, podle něhož veřejná moc, ač všemohoucí, omezuje samu sebe a stará se třeba i na svůj úkor, aby ve státě, který ovládá, bylo dost místa i pro životy těch, kteří nemyslí a necítí v souladu se státem, se silnějšími, s většinou. Liberalismus, a to je dnes třeba zvlášť připomenout, je svrchované šlechtěné: je právem, jež většina udílí menšinám, a je tedy nejvznešenějším hlasem, který na Zemi kdy zazněl. Vyhlašuje nutnost soužití s nepřítelem, a víc než to: se slabým nepřítelem.“¹⁵ Již tato slova potvrzují, že Ortegová zásluha o prosazování liberálních principů je podnes právem oceňována, jako např. na konferenci The Mont Pelerin Society v Barceloně r. 1997.¹⁶

Je-li kulturním výdobytkem princip soužití uvnitř státu, je jím tím spíše uplatnění takového principu ve vztazích mezi státy a mezi národy. Proti narůstajícím svárům státních a národních útvarů klade pak Ortega **program sjednocené Panevropy jako nabídku nové perspektivy**.

Tento program by měl prostřednictvím nové organizace kontinentu zajistit svobodu, jež je ohrožena vývojem směřujícím k rozkladu. Proti barbarství, které je sklonem k rozdělení, k nepřátelství, k bezohlednosti vůči „těm druhým“, se klade „civilizovaný“ nárok na vzájemnou soudržnost. Pro její uplatnění v politické a právní rovině jsou však již předpoklady v existenci jisté základní kulturní jednoty, ale rovněž v někdejší historické realitě Evropy, kterou Ortega spatřoval v tom, že „*vnitřní soudržnost každého národa* se z velké části živila evropskými kolektivními zásadami,“¹⁷ do té doby, než došlo s nadcházejícím 20. sto-

10 Rádl, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Praha, Melantrich, 1993, s. 271–272.

11 Tamtéž, s. 272.

12 Ortega y Gasset, José: *Evropa a idea Národa*, cit. vyd., s. 100.

13 Ortega y Gasset, José: *Vzpoura davů*, cit. vyd., s. 96.

14 Srv. tamtéž, s. 26–27.

15 Tamtéž, s. 72.

16 Viz Schwartz, Pedro: *Liberalism in Spain*; Torras, Juan – Trigo, Joaquín: *Ortega y Gasset*; Reig, Luís: *Liberal thought in Spain in the first half of the twentieth century*; Iwasaki, Fernando: *The Spanish Liberalism, a cloister's thought, papers in: The Mont Pelerin Society, Session n. 3.3: Liberalism in Spain*. Liberalism in Ortega y Gasset, Barcelona, 7.–10. September 1997.

17 Ortega y Gasset, José: *Evropa a idea Národa*. Cit. vyd., s. 92

letím k oslabení takového vnitřního pouta mezi národy Západu. Dlouhodobým dějinným soužitím se postupně ustavovaly „obecné evropské zvyky, a to jak intelektuální, tak mravní, a muselo se vyskytovat evropské veřejné mínění.“¹⁸

Protože podle Ortegy veřejné mínění si vždy vytváří veřejnou moc, evropský stát vlastně vznikl už v průběhu staletých dějin, třebaže nikoliv ve výslovně kodifikované podobě. Existoval totiž tím způsobem soužití, který byl v 19. století nazýván „evropský soulad“ a do první světové války „evropská rovnováha“. Neboli: při všech rozbrojích uvnitř starého světa zde stále všechny dílčí tendence musely počítat s rozlohou sil v kontinentálním celku. Na tento základ, skrytý pod povrchem rozbíhavých politických aktivit, nutno navázat při snaze o statutární scelení. A zároveň jsou zde i silné kořeny propojených kulturních tradic: hodnoty vznikající na různých územích se stávají kulturním majetkem celé Evropy. Ortega to dovozoval i ve svých *Meditacích o ženách a lásce*, zejména v poukazu ke vzniku kdysi nového vztahu k ženám v provensálské dvorské kultuře, vyjadřované trubadúrskými písněmi: „Tak provensálské ženy chtěly, aby muž byl *prou e courtois* – udatný a dvorný. Tak vytvořily ideál rytířského muže, ideál, který přes všechny úpadek a časté poruchy určuje vzhled evropské společnosti až dodnes.“¹⁹

Ortega rozpoznal již v prvé třetině dvacátého století, že po mnoha staletích svorně i svárně se utvářející **evropské kulturní identity a jednotícího základu a rámce evropských politických dějin** je nezbytné stvrdit a rozvinout tyto integrující tendence státně organizovaným politickým a ekonomickým sjednocením. Shledával tuto nutnost jak s ohledem na to, aby bylo Evropě zajištěno přiměřené postavení ve světové politice, tak i vzhledem k možným budoucím nebezpečím a ohrožením: „Byl to historický realismus, jenž mne naučil vidět, že jednota Evropy jako společnosti není ‚ideálem‘, ale faktem velice staré každodennosti. Pokud se to jednou nahlédne, nezbytně se vnucuje pravděpodobnost obecného Státu. Příležitost, která náhle dovrší tento proces, může být jakákoli: například copánek Číňana, který vykoukne za Uralem, nebo spíš záchvěv *obrovské lávy* islámu.“²⁰

Jak vyplývá z připomenutých hledisek a jak to Ortega sám výslovně formuluje, základem tohoto nového stupně sjednocení by se měly stát principy, jež lze vyjádřit pojmy „**rovnováha**“ a „**jednota a pluralita**“. Tedy postoupit za hašteřivost partikulárních zájmů a neztratit přitom svou svébytnost, uchovávat rozmanitost uvnitř jednoty, národní identitu rozvíjet uvnitř identity nadnárodní, přičemž dirigující role úhrnného státu by se v souladu s liberálními principy měla uplatňovat jen v míře nejnutnější. Víme ovšem dnes více než kdy dříve, že zmíněné principy mohou být jen bezzubým hlesem neškodného teoretizování, neosvojili si je praktičtí politici ve svých záměrech a při společných jednáních.

Nejen při komunikaci politiků, ale i ve vyjádřeních veřejného mínění pak vystupuje ještě další okolnost, jež v nově propojovaném společenství států a národů nabývá čím více na významu: rychlost informací spjatá s jejich nedostatečným zažitím a posouzením a důsledky, jež z toho mohou vyplynout pro soužití v Evropské unii. Ortega zcela v souladu s již uvedenými charakteristikami chápe **národní identitu jako intimitu svého druhu**, jež musí být **vzájemně respektována**: „...národ, stejně jako každá osoba, byť jiným způsobem a z jiných důvodů, je intimita, a tudíž systém tajemství, který nemůže být tak snadno odhalen zvenčí... Soudím tudíž, že nová struktura světa přetváří posuny veřejného mínění jedné země o tom, co se děje v druhé – posuny, které dříve byly téměř neškodné – ve skutečně vpády... Domnívám se, že tu vyvstává nový a prvořadý problém pro mezinárodní disciplínu

18 Tamtéž, s.12.

19 Ortega y Gasset, José: *Meditace o ženách a lásce*. Nová tiskárna Pelhřimov, 1996, s.17.

20 Ortega y Gasset, José: *Vzpouřa davů* Cit. vyd., s. 21.

nu“.²¹ Tato nová situace požaduje „...novou techniku jednání mezi národy. V Anglii se jedinec naučil respektovat jisté zábrany při vyslovování svého mínění o druhém jedinci. Existuje zákon o nactiutrhání a existuje skvělá diktatura ‚dobrých mravů‘. Není důvod, proč by nemělo být analogicky regulováno mínění jednoho národa o druhém“.²²

Ortegovo prozíravé poselství jednoznačně vytyčuje historickou nutnost vnitřní organizací propojené Evropy i dvojí základní varování: před tím, aby se Evropa nedala dohromady, i před tím, aby si jednotlivé země nenechaly diktovat centrálním státem. K tomu se pojí další výzva k obezřetnosti, jež se týká jednání mezi národy, včetně názorových projevů jednoho národa o druhém. Ve filosofové analýze však zůstává ještě jiný podstatný otevřený problém - její autor jej sám neformuluje, nicméně vyplývá z konfrontace prvků jeho koncepce a zůstává nadále velmi skutečnou obtíž: na jedné straně do značné míry nutně platí **nekvalifikovanost** současného člověka ve věcech stojících mimo jeho specializaci, tedy v oblasti, v níž se každý podílí na utváření veřejného mínění, na straně druhé se uznává **veřejné mínění** jako základ společenství států. Pohybujeme se mezi Scyllou nekompetentnosti a Charybdou svévolné diktatury „znalců“. Na této cestě, jež nikdy předem nezaručuje žádoucí cíl, bychom měli mít stále před očima všechny hrany Ortegových úvah, jak ony varovné, tak ty povzbuzující.

Summary

Preconditions for the integration of Europe by one philosophical diagnosis

The subject of this essay is the idea of the unity of Europe and preconditions of that integration in heritage of 20th century by conception of spanish philosopher José Ortega y Gasset. There are the questions of the élite and the crowd, the problems of cultural and political values. The principle „unity and plurality“ must preserve social and national identity.

21 Ortega y Gasset, José: *Evropa a idea Národa*. Cit. vyd., s. 98.

22 Ortega y Gasset, José: *Evropa a idea Národa*. Cit. vyd., s. 98.